

Jens Otto Krag og »Fremtidens Danmark«

Af Niels Wium Olesen

På grundlag af den fungerende partiformand for Socialdemokratiet, Alsing Andersens efterladte papirer redegør stud. mag. Niels Wium Olesen for udarbejdelsen af programmet »Fremtidens Danmark« og betoner herunder Jens Otto Krags betydning for at dreje arbejdet væk fra et socialistisk til et keynesiansk sigte.

Den 24. socialdemokratiske partikongres i august 1945 vedtog et program med titlen *Fremtidens Danmark*. Det var resultatet af et udvalgsarbejde, hvor udelukkende højt placerede personer indenfor den social-demokratiske arbejdsbevægelse havde deltaget. Arbejdet var påbegyndt i november 1944 med henblik på at placere Socialdemokratiet centralt i den politiske debat efter den krig, man nu vidste var sin ende nær. Programmet blev af størstedelen af samtidens presse udskreget som den rene og skinbarlige socialisme¹. Eftertidens historieforskning har da også ofte set det som et opportunistisk forsøg på at hævde sig overfor befrielsessommerens meget populære kommunister. Andre, igen, har set programmet som det første danske formulerede udtryk for aktiv finanspolitik, statsinterventionisme eller *keynesianisme*, om man vil.

Som eksempel på det første standpunkt kan Jens Engbergs kapitel om *Fremtidens Danmark* i hans bog »I minefeltet« (1986) fremdrages. Under overskriften »Støj fra gaden 1945« – der hentydes til kommunistisk organiserede demonstrationer – læser Engberg programmet og det forudgående udvalgsarbejde som et forsøg på at radikaliserer partiets linie, kun med det formål at markere sig over for kommunisterne.

Karin Hansen og Lars Torpes grundige afhandling »Socialdemokratiet og krisen i 30'erne« (1977) kan ses som et eksempel på det andet standpunkt. De betragter *Fremtidens Danmark* som et udtryk for summen af Socialdemokratiets erfaringer med krise og krigsøkonomi tilsat en væsentlig inspiration fra Keynes.

Det gælder for både Engbergs og Hansen/Torpes bidrag, at de har ar-

1. Tidsskriftet »Socialdemokratiske noter« 1945 s. 403ff, hvor der findes et udpluk af kommentarer fra landets aviser.

bejdet med Alsing Andersens efterladte papirer, som befinder sig i Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv. Andersen var socialdemokratiets *fungerende* formand² under programmets tilblivelse og samtidig også formand for det udvalgsarbejde, der var ansvarlig for dets ordlyd. Med det rigtige materiale Andersen har efterladt vedrørende udvalgsarbejdet, er det muligt at få et godt indblik i de overvejelser, der lå til grund for *Fremtidens Danmark*. Blandt papirerne findes ikke kun de stencilerede referater og oplæg, som tilfaldt alle udvalgsmedlemmerne, men også møde-indkaldelser og aflysninger, håndskrevne manuskripter, huskesedler og intern korrespondance de implicerede personer imellem. Ved at sammensætte disse brikker blotlægges et fascinerende puslespil, der giver vidnesbyrd om at udvalgsarbejdet gennemgik en markant udvikling.

Det er denne artikels hovedsynspunkt, at medens det i kommissoriet³ for udvalgets arbejde hed, at det skulle afgive en betænkning om »socialiseringsspørgsmålet«⁴, blev det endelige resultat, *Fremtidens Danmark*, noget helt andet. Det blev et program, der snarere opfordrede til en modernisering af det kapitalistiske system end opfordrede til dets afskaffelse. Et program der markerede socialdemokratiets tilegnelse af keynismen.

Hovedansvarlig for at udvalgets arbejde således skiftede retning var den da 30-årige cand. polit. Jens Otto Krag, der var udvalgets sekretær. Han skulle til og med blive det endelige programskrifts hovedforfatter og tildeles da også en central rolle af både Engberg og Hansen/Torpe. Men da udvalgsarbejdet ved hjælp af Andersens papirer kan følges næsten dag for dag, er det muligt at se, hvordan Krag på næsten pædagogisk vis leder de tilsyneladende rådvilde socialdemokratiske spidser over på, hvad han kaldte, »mere frugtbare gebeter«⁵. Som det vil fremgå senere, synes de ledende politikere indenfor partiet mere optaget af at få udfærdiget et program, der kunne dæmme op for kommunisternes forventede fremgang, end de var optaget af at udstikke linier for en politik, der kunne løse efterkrigstidens problemer. Frygten for at vælgerne skulle straffe partiet for dets politik under besættelsen fornemmes tydeligt i mødereferaterne. Til lindring af denne frygt leverede Krag ganske vist et program, der sine ste-

2. Alsing Andersen var blevet udnævnt til fungerende formand efter, at besættelsesmagten havde tvunget Hans Hedtoft-Hansen bort fra posten.

3. Kommissoriet blev stillet af De samvirkende fagforbund, Det kooperative fællesforbund og Socialdemokratisk forbund.

4. Referat af møde i socialiseringsudvalget d. 24/11-1944, (Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, arkivkasse nr. 20a, 1 og 2 (fremover forkortet: ABA). Socialisering var et ikke altid klart defineret socialdemokratisk begreb, der dækkede over tiltag lige fra offentlig indsigt i produktionslivet til nationalisering.

5. Brev fra Krag til Andersen d. 8/12-1944, se illustrationen.

der er markant i ordvalget – lidt marxistisk retorik hist og pist – men tankegangen bag er en storstilet modernisering af det kapitalistiske samfund med offentlig styring af konjunkturerne som sit væsentligste anliggende.

Denne artikel har således det keynesianske aspekt som sin hovedindgangsvinkel – og ligger derfor i de store træk på linie med Hansen/Torpes afhandling – men vil også fremdrage andre perspektiver. Selv om *Fremtidens Danmark* mere eller mindre »blev lagt på hylden«⁶ efter valgnederlaget i oktober 1945, er det nemlig tillige på andre punkter en milepæl i socialdemokratiets historie. Det indvarslede et skift i partiets målsætning og argumentation. Den økonomiske vækst og appellen til den *fælles interesse* i væksten⁷ blev grundpillen i det videre arbejde i hvert fald indtil partiprogrammet af 1977.

Men inden redegørelsen for udvalgsarbejdet og det endelige programskrift følger, vil de relevante begreber fra Keynes' teori blive ridset op, hvorpå nogle historiske forudsætninger vil blive givet.

Keynesianisme

J. M. Keynes' hovedværk *The General Theory of Employment, Interest and Money* fra 1936 har som erklæret mål at finde de bestemmende faktorer for beskæftigelsens og produktionens størrelse⁸. Det er hans opfattelse, at den klassiske økonomiske skole – med den klassiske skole mener han al økonomisk tænkning før ham selv⁹ – ikke er i stand til at give svaret på de økonomiske forhold, der hersker i 1930'erne¹⁰. Ifølge den klassiske skole, som den blev udtrykt i Say's lov »udbud skaber sin egen efterspørgsel«, skulle et fænomen som arbejdsløshed slet ikke findes. Var det dog alligevel tilfældet, skyldtes det blot, at lønningerne var for høje¹¹. Keynes

6. Engbergs vurdering s. 43.

7. I sin bog »Historien om den danske utopi« (Kbh. 1990) fastsætter Henning Fonsmark først denne målsætning og argumentation til kongresmanifestet »Vejen til fremskridt« fra 1953, som han netop på dette punkt kalder et opgør med »Fremtidens Danmark« (s. 149ff). Det kan skyldes at Fonsmark ang. »Fremtidens Danmark« refererer til Engberg, der jo fortrinsvis behandler de *taktiske* bevæggrunde for udarbejdelsen af programskriftet.

8. John M. Keynes, »The General Theory of Employment Interest and Money«, fra 1936 (Cambridge 1973) s. xxii.

9. Nej, Keynes satte bestemt ikke sit lys under en skæppe. Indbygget i denne sondring ligger, der selvfølgelig: før mig var der bare alle de andre. Joan Robinsons vurdering i »The Generalization of the General Theory« (London 1979) s. xvi.

10. *General Theory* s. 3.

11. John Kenneth Galbraith »The Past as the Present« (New York 1987) s.74ff.

opponerer imod dette, og det er hans tese, at økonomien til tider, ja oftest, finder sit balancepunkt i situationer *med* arbejdsløshed¹². Det meste af bogen vies så bevisførelsen for denne tese. Derfor er *General Theory* først og fremmest en ligevægtsteori¹³, der beskriver et kapitalistisk samfund indenfor de normale cykliske udsving. Men Keynes giver dog også retningslinier for, *hvordan* et samfund med arbejdsløshed kan arbejde sig ud af denne situation og derefter udjævne konjunktur-udsvingene, og det er jo også for denne del af hans arbejde, han især er kendt.

I det følgende meget summariske rids af *General Theory* vil focus først og fremmest ligge på de finanspolitiske aspekter af Keynes teori, hvorimod den monetære teori og den pengepolitiske del af den kun berøres perifert. Det er dog også de finanspolitiske sider af *General Theory*, der i denne sammenhæng er mest relevante.

Beskæftigelsens omfang i et samfund afhænger ifølge Keynes af, hvor mange ansatte dets kapitalister vælger at beskæftige ud fra deres forventning om profit.

Som målestok for beskæftigelsen anvender Keynes et begreb, han kalder den *effektive efterspørgsel*. Denne er bestemt ved det punkt, hvor den af kapitalisterne forventede salgssum for produktionen stemmer overens med den forventede profit.

Dette punkt, som klassikerne hævdede altid ville befinde sig ved fuld beskæftigelse, vil i følge Keynes kun undtagelsesvis være at finde der. Årsagen hertil finder han i den *effektive efterspørgsels* to bestanddele: *forbrugs-efterspørgslen* og *investerings-efterspørgslen*. Forholdet mellem disse to størrelser afhænger af to parametre, nemlig indkomstens størrelse og *forbrugstilbøjeligheden*. Sidstnævnte er en funktion af den første, forstået på den måde at forbrugstilbøjeligheden ændres efter indkomstens størrelse. Både »vores a priori viden om den menneskelige natur og vores empiriske iagttagelser«¹⁴ bekræfter Keynes i, at forbruget ganske vist vil stige ved en forhøjet indkomst, men ikke med samme faktor som indkomstforøgelsen. Opsparingen vil nemlig stige kraftigere og dermed blive en større del af den samlede indkomst. I moderne økonomisk terminologi kalder man det forbrugskvotens faldende tendens ved stigende indkomst.

12. *General Theory* s. 3 og 30.

13. Som Hansen/Torpe præcist påpeger i en artikel i den Jyske Historiker nr. 3 (Århus 1975), er det ikke en dynamisk udvikling i et kapitalistisk samfund à la Marx, Keynes beskriver, men først og fremmest et *status quo*.

14. Dette er min oversættelse og mit sammendrag af Keynes ræsonnement i *General Theory* s. 96, hvor han kalder det en »Psykologisk lov«.

Fra den røde Brev

At *Fremtidens Danmark* skulle ses som et udslag af socialdemokratisk overbudspolitik overfor kommunisterne var et udbredt synspunkt i 1945. (Blæksprutten 1945).

Hvis denne større opsparing ikke investeres således, at den bidrager til den *effektive efterspørgsel*, vil en del af samfundets arbejdsstyrke – i første omgang ansatte i kapitalvareproduktionen – vise sig urentabel at holde i beskæftigelse. Beskæftigelsen vil falde til et niveau med lavere samlet indkomst, hvor forholdet mellem opsparing og investering igen er i balance. Altså et eksempel på en økonomi i balance, men med arbejdsløshed.

Spørgsmålet om hvorvidt et samfunds opsparing investeres i produktion afgøres ifølge Keynes af kapitalistens afvejning af, om en passiv placering af pengene vil give større afkast end en forventet profit af produktionen. Bestemmende er således på den ene side forhold på penge/rente-markedet og på den anden side efterspørgslen efter forbrugsvarer.

Det er dette komplicerede samspil mellem rentemarkedet samt forbrugs- og investeringsefterspørgslen, Keyens mener har været overset tidligere. Den manglende forståelse heraf har affødt magtesløsheden overfor kriserne.

Men ligesom kriserne har en tendens til at forværre sig selv i spiralagtige fald – lavere beskæftigelse, lavere efterspørgsel, lavere profitforventning, lavere beskæftigelse osv. – lige så vel har opgangstider en tendens til at

forstærke sig selv. Det skyldes den ekkovirkning alle økonomiske impulser får i systemet. Keynes kalder fænomenet for *multiplikatoren*.

Nået til denne forståelse slår Keynes til lyd for, at forbruget skal stimuleres – at *forbrugsefterspørgslen* skal øges. Det vil afføde forventninger om øget profit og skabe knaphed på produktionsmidler, hvorved også *investerings-efterspørgslen* vil øges. Herved er efterspørgsels-multiplikatoren sat i gang og en højkonjunktur på vej. I tilfælde af krise foreslår Keynes derfor to midler til at stimulere forbruget: 1) ved hjælp af progressiv beskatning at forhøje forbrugsefterspørgslen – ud fra den betragtning, som Keynes tidligere har påpeget, at forbrugskvoten stiger ved lavere indkomst. 2) Iværksættelse af offentlige arbejder – også med det motiv at forhøje forbrugsefterspørgslen¹⁵. Staten må dog ikke søge dækning for alle disse udgifter ved at forhøje skatteprovenuet, idet den ønskede forbrugsudvidelse så udebliver. Den skal i stedet foretage en såkaldt underbudgettering af finanspolitikken, ved at finansiere aktiviteterne ved lån. Men når multiplikator-effekten har skabt den ønskede fulde beskæftigelse, er det vigtigt, at staten gradvist opsuger lidt af den købekraft, den før gav ud. For det første for at finansiere sit eget overforbrug og betale lånene tilbage, for det andet for at undgå inflation.

Det er vigtigt at holde sig for øje, at Keynes ideer blev skabt ud fra et erklæret liberalt standpunkt, og at der intet »planøkonomisk«, i socialitisk forstand, var i dem. Hans mål var at vise vejen til fuld beskæftigelse, ikke ved hjælp af en styring af investeringerne, men ved hjælp af en styring af *efterspørgslen*. Eller sagt med den amerikanske økonom John Kenneth Galbraiths rammende ord:» ...the achievement of Keynes was in how much he allowed to remain the same«¹⁶.

Statsinterventionisme i '30'erne og 40'erne

Som det for det meste er tilfældet, var heller ikke Keynes' ideer udtryk for en enkelt genial persons pludseligt revolutionerende udlægning af verden. 1930'ernes krise *krævede* en revidering af såvel teoretisk som praktisk økonomi i den kapitalistiske verden. Rundt omkring i verden så man da også eksempler på, at staten begyndte, at blande sig i det økonomiske liv. Gal-

15. Det er kun den øgede forbrugsefterspørgsel, der interesserer Keynes i denne sammenhæng. Det offentlige arbejde kan for ham lige så godt være at grave huller i jorden og dække disse til dagen efter. (Keynes' egen formulering, *General Theory* s. 220)

16. Galbraith s. 236.

braith peger således på, at *General Theory* kan ses som en videnskabelig legitimering af en allerede benyttet praksis¹⁷. Men også på det teoretiske plan var andre fremme med de samme tanker, her skal blot nævnes den såkaldte *Stockholmerskole* med blandt andre Gunnar Myrdal¹⁸.

I 1940'erne tog William Beveridge afsæt i Keynes' teorier for at give et mere konkret bud på, hvad de kunne bruges til politisk og socialt. I sin bog *Full Employment in a Free Society* fra 1944 går Beveridge til angreb på den »planløse markedsøkonomi«¹⁹, som han betragter som værende ude af stand til at skabe de tre forudsætninger for det lykkelige liv: fred, arbejde og et socialt sikkerhedsnet²⁰. Som Keynes lægger han vægt på, at arbejdsløshed skyldes »at samfundet normalt ikke bruger penge nok«²¹, og at midlet mod dette bør være underbudgettering og skattemæssig indkomstfordeling²². Han går dog et skridt videre end Keynes, idet han mener, at krigstidens planøkonomi i England og USA har vist, at statsstyring ikke blot af efterspørgslen, men også af andre af samfundets økonomiske områder er hensigtsmæssig. Beveridge foreslår som områder, hvor samfundet burde have større kontrol for eksempel: investeringerne, boligbyggeriet og udenrigshandlen. Alligevel pointerer han dog, at det i højere grad drejer sig om »at *socialisere efterspørgslen...* end produktionen«²³.

Det er tydeligt at Beveridges bog er skrevet under krigen, og at dette har givet ham et endnu større overblik over depressionens sociale og politiske konsekvenser, end Keynes havde i 1936. Denne indsigt får ham til, med henblik på efterkrigstiden, at formane, at »muligheden for...(at afskaffe den) arbejdsløshed, som altid følger med den totale krig, afhænger af om man kan erstatte den private selvinteresse med forfølgelsen af et fælles mål«²⁴. Netop denne formulering vil vi senere se optræde næsten ordret i *Fremtidens Danmark*.

17. *ibid.* s. 226f. Roosevelts *New Deal* er et eksempel på en sådan praksis.

18. *ibid.* s. 223ff.

19. William Beveridge »Fuld beskæftigelse i et frit samfund« (Kbh. 1945) s. 15. Der er tale om en forkortet dansk udgave oversat af det senere folketingsmedlem for SF Poul Dam.

20. *ibid.* s. 5.

21. *ibid.* s. 11f.

22. *ibid.* s. 13f og s. 32f.

23. *ibid.* s. 42. Min kursivering, formuleringen bruges senere af Krag i 1946.

24. *ibid.* s. 51.

Det danske Socialdemokratis socialiseringstanker efter 1. Verdenskrig

Efter afslutningen af 1. Verdenskrig var Europa præget af store sociale uroligheder, med den tyske arbejderopstand i 1918 og den russiske revolution i 1917 som de mest markante manifestationer. I visse kredse var der en generel opfattelse af, at socialismens realisering stod nært for. Således også i det danske Socialdemokrati, der i 1919 nedsatte et såkaldt *socialiseringsudvalg*. Jakob Kristian Lindberg var den af udvalgets medlemmer, der prægede det mest, og i sit to-bindsværk »Magt« fra 1933 beretter han om de ideologiske overvejelser, han allerede gjorde, inden udvalgsarbejdet startede.

Direkte stats- og kommunedrift af virksomheder anså Lindberg for at være uhensigtsmæssig, da der i denne form ikke lå nogen tilskyndelse til at forbedre produktet. I stedet foreslog han på den ene side rigsdagsstyring af priserne og på den anden side, at arbejderklassen skulle »forlange regnskaberne på bordet«²⁵. Udfra en beregning af virksomhedernes ydeevne skulle det så forsøges at forhøje lønningerne og nedsætte profitten til et niveau, der kun lige tilskyndede kapitalisten til at producere. Denne del af Lindbergs socialiserings-bestræbelser skulle styres af et *kontroludvalg*, som skulle bestå af repræsentanter fra fagforeningen og den enkelte virksomheds arbejdere. Således forestillede han sig, at man kunne eliminere de to slags udbytning, der fandtes: udbytningen af forbrugerne og udbytningen af arbejderne²⁶. Statens overtagelse af produktionsmidlerne så Lindberg altså ikke som et mål i sig selv; i første omgang drejede det sig snarere om at gøre ejendomsretten til en »pligt til at forvalte et arbejdsredskab«²⁷. Afskaffelsen af privatejendomsretten til produktionsmidlerne kunne så bruges som en trussel, hvis overklassen ikke makkede ret²⁸!

Ved Socialdemokratiets 18. kongres i 1919 stillede socialiseringsudvalget tre forslag, der så godt som helt svarede til Lindbergs ideer: 1) offentligt tilsyn med erhvervsvirksomheder, 2) arbejdernes deltagelse i ledelsen af erhvervsvirksomheder gennem *bedriftsråd* (som kontroludvalgene kom til at hedde i den endelige formulering) og 3) begrænsning af handelsavancer. Forslagene blev alle vedtaget af kongressen, og bør betragtes som et

25. Jakob Kristian Lindberg »Magt, bd 1« (Kbh 1933) s. 51.

26. *ibid.* s. 47-60.

27. *ibid.* s. 71.

28. *ibid.* s. 51.

afgørende brud med hidtidig socialdemokratisk tankegang. Kapitalisten anerkendtes for første gang af partiet som havende en funktion *under* socialismen, og vægten blev lagt på *styring og regulering* i stedet for overtagelse af produktionsmidlerne²⁹.

Men forslagene nåede ikke længere end til kongressen, idet forsøg på at føre dem igennem rigsdagen i 1920 og 1924 mislykkedes. Tankerne, der lå til grund for disse forslag, blev i de følgende år slet ikke luftet fra socialdemokratisk side, og i egenskab af regeringsparti under krisen i '30'erne følte partiet sig tilsyneladende så tynget af problemer, at tiltag i retning af udvidelse af demokratiet i økonomisk henseende, måtte vige for bestræbelser på at afbøde krisens konsekvenser – en »det mindre ondes politik«³⁰.

Socialiseringsideen døde dog ikke helt hen, dens renaissance indenfor socialdemokratiet lå blot 20 år frem i tiden.

Socialiseringsudvalget 1944-45

Det konstituerende møde

De samvirkende fagforbund, det kooperative fællesforbund og socialdemokratisk forbund nedsætter et fællesudvalg til med henblik på efterkrigstidens opgaver at afgive betænkning om socialiserings-spørgsmålet og stille forslag om på hvilke områder af erhvervslivet en socialiseringspolitik bør søges fremmet, samt om hvilken fremgangsmåde der i de enkelte tilfælde må anses for den hensigtsmæssige³¹.

Sådan var ordlyden af kommissoriet for det socialiseringsudvalg, der afholdte sit konstituerende møde i *Karl Marx-salen*³² den 24/11 1944. Udvalget var sammensat af højtplacerede personer indenfor fagbevægelsen, kooperationen og partiet. Hartvig Frisch samt tidligere eller kommende statsministre som Vilhelm Buhl, Hans Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen var blandt personerne, der havde Folketingsarbejde som baggrund. Også fagbevægelsen var stærkt repræsenteret med blandt andre DsF-formanden Eiler Jensen.

Partiets fungerende formand Alsing Andersen bød udvalgets medlem-

29. Claus Bryld »Det danske Socialdemokrati og revisionsmen, bd. II« s. 87ff.

30. Hansen/Torpe s. 204.

31. Referat af mødet d. 24/11-1944, ABA.

32. Sal i Folkets Hus i Rømersgade, København.

mer velkommen og foreslog en dagsorden. Det første punkt var valg af udvalgsformand, det næste valg af nationaløkonomisk sekretær. Alsing Andersen blev formand, og sekretær blev, på opfordring af Andersen, Jens Otto Krag. Herved var, hvad der senere skulle vise sig at blive, udvalgets mest centrale personer placeret på banen.

Punkt 5 på dagsordenen var tilrettelæggelsen af udvalgets arbejde, hvorunder Andersen opfordrede medlemmerne til at gøre sig bekendt med partiets kongresbeslutninger fra 1919, det svenske Socialdemokratis efterkrigsprogram, Otto Bauers *Vejen til socialisme*, Ib Kolbjørns *Bedriftsråd* og formandens eget foredrag af 28/8-1944 fra et partikursus i Roskilde. Derudover blev en bogfortegnelse med anbefalet læsning delt rundt. Emnerne på denne fortegnelse var blandt andre: bedriftsråd, socialisering, nationalisering, planøkonomi og udbyttedeling; forfatterne var socialistiske teoretikere fra 20'erne som for eksempel Kautsky, Bauer og Lindberg. Mødet blev sluttet med formandens bemærkninger om, at sekretæren ville udarbejde en plan til udvalgets videre arbejde og fremskaffe nødvendigt materiale over forskellige erhvervsområder³³.

Det næste møde blev afholdt 13/2 1945, men inden da havde Krag haft travlt. Han fremskaffede litteratur og udsendte materialer i form af notater, betænkninger og bemærkninger – disse vil blive behandlet senere – men hans første ekspedition var at udsende Alsing Andersens førnævnte foredragsmanuskript fra august 1944.

Roskilde-foredraget

I dette foredrag understreger Andersen, at den traditionelle socialistiske kritik af det kapitalistiske samfund stadig er lige aktuel. Problemet er stadig kapitalismens planløshed, det heraf følgende spild, de tilbagevendende kriser, krige³⁴, udbytningen, utrygheden og uretfærdigheden – og disse skavanker er ikke blevet mindre tydelige under fem års besættelse. Ganske vist har kapitalismen formået at forøge produktionen i vældig udstrækning, men den har nu nået stadiet, hvor dens egen indre modsigelse træder frem³⁵.

33. Referat af mødet d. 24/11-1944, ABA.

34. At kapitalismen skabte krige(n) var på den tid en hyppig socialdemokratisk påstand den findes også i *Fremtidens Danmark* og i den socialdemokratiske udlægning af besættelsen: *Danmark – besat og befriet* (Kbh 1947), red. Hartvig Frisch.

35. Her hører man jo tydeligt Marx' udlægning af samfundets *nødvendige* udvikling.

De krigsførende lande har vist, at det »frikapitalistiske system«³⁶ ikke er det mest effektive, men at en koncentration af kræfterne under samfundets ledelse har medført »hidtil usete kraftpræstationer«³⁷. Hvad vil dette princip ikke kunne udrette i fredens arbejde, spørger Andersen. Han forudsiger, at det vil blive rejst som et krav verden over, og at socialdemokratiets ideer derfor vil stå stærkere. Socialiseringsideerne har fået fornyet aktualitet, hvorfor han finder, det vil være tjenligt at definere dem:

*Socialisering betyder omlægning af produktion og handel fra privatkapitalistisk drift til samfundsmæssig drift*³⁸.

Målene er: 1) at opnå afskaffelse af udbytning, 2) at erhvervslivet skal tjene *befolkningens* behov, 3) at skabe fuld beskæftigelse og højere levestandard gennem planmæssig og effektiv produktion og 4) at skaffe indflydelse på investeringerne således, at punkt 2 og 3 fremmes.

Med hensyn til den praktiske gennemførelse af socialiseringen er Andersen i foredraget fuldstændig enig med Jak. Kr. Lindbergs behandling af emnet i »Magt«, og han henviser også til kongresbeslutningen af 1919. Ligesom for Lindberg, er det også for Andersen magtpåliggende at understrege, at direkte statslig eller kommunal drift sjældent vil være at foretrække. Der kan dog være områder – især hvor der er tale om en høj grad af monopolisering – hvor det vil være en fordel. I disse tilfælde skal der – her henvises der til Otto Bauer – udbetales erstatning til de tidligere ejere, for at undgå at kapitalejerne i overgangsperioden lader produktionsapparatet forfalde. Socialiseringen må dog heller ikke medføre, at arbejderne på de enkelte virksomheder overtager aktionærernes plads, for således fra denne position, at forfølge egne interesser. »Hvad der tilstræbes er ikke en syndikalisering, men en socialisering – til samfundets gavn«³⁹. Målet er i stedet en samfundsmæssig kontrol med produktionen og arbejdernes medindflydelse på de enkelte virksomheder.

Andersen slutter foredraget med at gentage, at tiden nu er moden til at gennemføre disse tiltag for, »Roosevelt taler om et samfund uden nød og afsavn. England arbejder med sin Beveridgeplan. Det er tanker...der peger...i socialistisk retning«⁴⁰.

36. Andersens Roskilde-foredrag d. 25/8-1944, ABA. Bemærk at Andersen bruger en ny term.

37. *ibid.*

38. *ibid.*

39. *ibid.*

40. *ibid.*

Hvad, Alsing Andersen i dette foredrag gjorde, var blot at genopfriske ideerne fra starten af 1920'erne, men derudover pointerede han også den fornyede aktualitet, de havde fået på grund af udviklingen i resten af verden.

Men som vi skal se, rakte Krags sekretær-beføjelser videre end til blot at slikke frimærker, når udvalgsformanden skulle have sendt sin post ud. For selvom referatet af 23/11-1944 blot beskikker sekretæren til at udarbejde en plan for det videre arbejde, kan man se af dokumentet Bemærkninger Nr. 1. (8/12-1944), at dette er blevet udvidet en anelse, overskriften er nemlig: *Opgavernes Afgrænsning og Planlægning*. Dette dokument gør Henning Tjørnehøj i sin artikel i tidskriftet Ny politik til Alsing Andersens værk⁴¹, men som det fremgår af brevet af 8/12-1944⁴² er forfatteren Krag. Ordlyden af dette brev giver også et fingerpeg om, at Krag bestemt havde meninger om, hvad udvalget burde beskæftige sig med.

Opgavernes afgrænsning og planlægning

Krag går lige til biddet ved at kritisere resultatet af 1919-udvalget sønder og sammen. De dengang stillede socialiseringsforslag er ifølge Krag en urimelig begrænsning af problemet. Han mener ikke at bedriftsråd igen bør spille en så stor rolle i det udspil udvalget nu skal fremstille. *Selvsagt må det være i hele arbejderbevægelsens interesse, at tillidsmands-systemet udvides, men samfunds-indsigt og kontrol med produktionen – så kompliceret som moderne virksomhedsledelse er blevet – må blive et statsanliggende og ikke et fagforeningsanliggende. Og hvad angår forslaget om begrænsning af handelsavancer, må man jo sige det virker lidt forældet den moderne priskontrol taget i betragtning⁴³.*

Krag prøver derefter at angribe spørgsmålet fra en anden vinkel. Man stiller målene op – 1) mere ligelig indkomstfordeling og 2) mere effektiv produktion og større forbrug – og siger, at midler, der fører til dette mål, kan kaldes socialisering. Denne definition er imidlertid heller ikke tilfredsstillende for ham. Hvad der skal gøres er, at socialiseringen skal betragtes som ét af to led i planøkonomien, hvor det andet er »den moderne

41. Henning Tjørnehøjs artikel ved 40-året for *Fremtidens Danmark* i det socialdemokratiske tidsskrift Ny Politik nr 6/7 1985 s. 25.

42. Brev fra Krag til Andersen d. 8/12-1944, se illustration.

43. Der er her ikke tale om et citat, men et resumé. Det er en fornøjelse at læse Krags prosa, og jeg har efter fattig evne forsøgt at ramme tonen her. Han er tilsyneladende opmærksom på, at man ikke skal kritisere gamle koryfæer for kraftigt, men med en utroligt overbevisende stil får han blidt og overbærende sine pointer igennem og kasseret det hele som gammeldags.

konjunkturpolitik«⁴⁴. Men disse to led virker ind på hinanden, idet for eksempel socialiseringspolitikken kan have konjunkturpolitiske opgaver. Dog skal man ikke regne med, at en gennemført socialisering vil kunne løse beskæftigelsesproblemer, da Danmarks afhængighed af udlandet gør landet sårbart overfor udefrakommende konjunkturudsving – det konjunktur-politiske aspekt vil derfor altid være aktuelt.

Man har nu en anelse om, hvor det er Krag vil hen. Ved læsning af hans erindringsbog, »Ung mand fra trediverne«, falder billedet helt på plads. Heri fortæller Krag næsten 25 år senere, at han dengang så det som sin opgave at flytte focus fra en traditionel socialiseringopfattelse til en moderne konjunkturpolitik inspireret af Keynes og Beveridge⁴⁵. Han er endda fræk nok til at skrive om netop det ovennævnte dokument:

Efter al denne snak og analysen havde de 34 medlemmer fået et grundigt indtryk af hvor vanskeligt det hele var. ... Og dermed var jeg nået derhen, hvor jeg ville. At få et udvalgsarbejde om Socialdemokratiets samlede efterkrigspolitik⁴⁶.

Med begivenhederne – og de fleste af udvalgsmedlemmerne i særlig grad – på afstand tør Krag indrømme, at hvad han dengang gjorde, var at opføre en lille tryllekunst: et røgslør lægges ud, og det, der før var ét, viser sig nu at være noget andet. Man kunne måske forestille sig, at den udlægning, Krag giver i sine erindringer, tjener til at tilfredsstille hans egen forfængelighed, men dokumentet *Opgavernes afgrænsning og planlægning* giver faktisk indtryk af at være et manipulationsnummer.

To artikler fra The Economist

Sammen med ovennævnte dokument blev der sendt andre papirer ud, eftersom der på det konstituerende møde fra flere medlemmers side blev udtrykt ønske om at se materiale omhandlende de britiske fagforeningers sidste kongresbeslutninger⁴⁷. Det fik de så sandelig også, idet Krag oversatte to artikler fra *The Economist*:

Den ene artikel kommenterer den britiske arbejderbevægelses forslag til en efterkrigspolitik. Artiklen gør mere eller mindre grin med socialiseringstankerne, idet den kalder dem for »almindeligheder, som er ligeså

44. Opgavernes afgrænsning og planlægning, ABA.

45. Jens Otto Krag »Ung mand fra trediverne« (Kbh. 1969) s. 180-185 og s. 194-200.

46. ibid. s. 182f.

47. Referat af mødet 24/11-1944, ABA.

tomme som de er runde«, og at deres offentliggørelse blot vil »fremkalde en gaben«⁴⁸. Derimod tilslutter *The Economist* sig de elementer i kongresbeslutningerne, der handler om offentlig kontrol/regulering og bekæmpelse af arbejdsløshed⁴⁹. Den anden artikel, omhandlende Frankrig, beretter, at »General de Gaulle selv har... udtalt sig til gunst for en statsdirigeret økonomi, som skulle have bred margin for det private initiativ og profitmotivet ... nogle af dem (reformerne, min anm.) vil utvivlsomt få en mere varende virkning og markere overgangen til en statsdirigeret økonomi, omend ikke til socialisme«⁵⁰. Kort og godt: de to artikler følger Krags argumentation i *Opgavernes afgrænsning og planlægning* helt til dørs!

Talen der aldrig blev holdt

Både Hansen/Torpe i »Socialdemokratiet og krisen i 30'erne« og Engberg i »I minefeltet« gør en del ud af det, de kalder »Alsing Andersens tale til socialiseringsudvalget d. 19. januar«⁵¹. Hansen/Torpe henleder opmærksomheden på, at den i forhold til Andersens Roskilde-foredrag⁵² er en klar neddæmpning af socialiserings-tankerne, og Engberg påpeger Andersens manglende lyst til at finde et teoretisk udgangspunkt for det videre udvalgsarbejde⁵³. Både Hansen/Torpes og Engbergs betragtninger er såmænd præcise nok. Men det er tilsyneladende forbigået deres og Tjørnehøjs opmærksomhed, at talen *aldrig* blev afholdt⁵⁴. Heri kan man måske finde et endnu mere symptomatisk tegn for den udvikling, udvalgsarbejdet gennemløb. For selvom der givetvis er tale om opblødning af socialiserings-tankerne og teoretisk desorientering, er talen spækket med omtale af Kautsky, Lenin, Engels, socialistiske grundtanker og uundværligheden af »Marx' skarpsindige analyse«, der afslørede, »hvorledes kapitalismen fra

48. Notat Nr 1, ABA. Oversættelsen er i forhold til *The Economist* ordret og ubeskåret.

49. *ibid.*

50. Notat Nr 2, ABA. Dette gælder også denne oversættelse.

51. Hansen/Torpe s 207. Engberg s. 37.

52. Hansen/Torpe s. 207ff.

53. Engberg s. 37.

54. Hansen/Torpe s. 207, Engberg s. 37 og Tjørnhøj s. 26f. De finder denne dato ved at overføre datoen (19/1) skrevet i højre hjørne af et maskinskrevet talemanuskript med overskriften »Indledning ved Socialiseringsudvalgets andet møde«. – 19/1 var datoen, hvor talen blev skrevet. Mødet skulle holdes d. 23/1, men blev aflyst og udskudt til d. 13/2 (hvilket mødeindkaldelse af d. 11/1 og d. 31/1 vidner om). I Andersens håndskrevne indledning til mødet d. 13/2 undskylder han aflysningen af mødet d. 23/1. At Andersen ikke holdt den samme tale d. 13/2 er sikkert, da der i hovedlinierne er overensstemmelse mellem hans håndskrevne indledning og det stencilerede referat fra mødet. Talemanuskriptet af 19/1 er pudsigt nok, indtil nu, det eneste i sin fulde længde publicerede dokument fra udvalgsarbejdet (i efterskriftet til Deutschmann: Venstrekeynesianismen, Århus 1975).

at være en sprælsk yngling har ændret sig nærmest til at ligne en stivbenet gamling⁵⁵! Man fristes til at istemme et ... *nu er det sidste udbrud nær ...* – Alt dette er skrevet af en socialdemokrat, der bestemt ikke var kendt for markante synspunkter⁵⁶. At Alsing Andersen ikke holdt talen, skyldes vel, at han i sidste øjeblik blev klar over, at »det tog var kørt« – at udvalgsarbejdet ikke skulle beskæftige sig med gamle socialistiske tænkere, men med det Krag besnærende kaldte »moderne konjunkturpolitik«.

Møde nr. 2 af 13/2-1945

Den tale, Alsing Andersen holdt til udvalgets andet møde den 13/2 1945, blev i stedet en hel anden. Den blev blot en velkomst til nye medlemmer og en orientering om praktiske og administrative spørgsmål. Disse er dog ikke uden interesse, idet Andersen herunder ville forsikre sig om, at alle medlemmerne havde modtaget det rundsendte materiale. Da dette var tilfældet, gjorde han opmærksom på, at »bogfortegnelsen (var) uden større værdi⁵⁷. Ihukommende dennes indhold er dette endnu et indicium på udviklingen bort fra socialiseringen.

Andersen fortsatte med, at foreslå at udvalget delte sig op i underudvalg, hvis arbejdsområder Krag havde defineret i det fremsendte materiale. Dernæst støttede Andersen et af Krag fremsat ønske om at få yngre socialdemokratiske stud./cand. polit.'ter tilknyttet underudvalgene. Polit.'terne skulle arbejde som sekretærer for disse⁵⁸. Til slut gav formanden medlemmerne ordet med ønsket om at få en *generaldebat*.

Som det fremgår af nedenstående bar debatten præget af formandens ønske. For de fleste medlemmers vedkommende var det generelle politiske betragtninger, de fremsatte⁵⁹. Men at udtrække nogen essens af dette mø-

55. Andersens ubenyttede manuskript af 19/1-1945, ABA.

56. Vagn Dybdahl i Dansk biografisk leksikon (3. udg.)

57. Håndskrevet indledning af Andersen til mødet d. 13/2-1945, ABA. Bogfortegnens indhold kan ses ovenfor.

58. *ibid.* Blandt disse sekretærer ved Erhardt Jakobsen, Per Hækkerup og andre senere kendte socialdemokratiske politikere. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at i det officielle referat, udfærdiget af Krag, gøres forslaget om indkaldelse af flere sekretærer til Andersens. Krag synes hele tiden at »slette sporene« efter sig på alle papirerne. Det er kun i kraft af de små følgesedler (se f.eks. illustrationen), som Krag skrev til Andersen, at man kan finde frem til den rigtige forfatter/forslagsstiller. Han har vel haft på fornemmelsen, at en så ung mand ikke skulle stikke næsen for langt frem. Først i et senere omtalt brev af d. 3/7-1945 skriver han under og fremtræder *aktivt* med synspunkter; på dette tidspunkt mener han vel, at »de store kanoner« efterhånden har vænnet sig til ham.

59. Det følgende bygger på det officielle referat af mødet d. 13/2-1945, ABA. Alt i citationstegn er citeret herfra.

de var mere end deltagerne, og sekretæren, magtede; der blev da heller ikke draget nogen konklusion. I kildematerialet findes der således heller ingen referencer til referatet eller diskussionen i det hele taget – og dens betydning for det færdige resultat, *Fremtidens Danmark*, er ikke umiddelbart tydelig.

Diskussionen er dog alligevel interessant, idet den giver et indblik i socialdemokratiets politiske og ikke mindst taktiske overvejelser i forhold til efterkrigstiden. – Og disse overvejelser efterlader et klart indtryk af, at en del af socialdemokraterne var rådvilde. Generelt synes der at være en »faneflugt« i forhold til udvalgets opgave, som den blev defineret ved påbegyndelsen af arbejdet: socialiseringstanken, i traditionel forstand, var så godt som forsvundet. Således kunne DsF-formanden Eiler Jensen, som Tjørnehøj bemærker, ikke svinge sig længere op end til at mene, at bedriftsrådene, såfremt de blev til noget, »måske kan skabe en bedre føling med ledelsen«⁶⁰. Det var bestemt ikke store ord fra en mand der i adskillige år havde hævdet, at det var arbejderklassens rationelt og moralsk begrundede ret at få direkte indflydelse på produktionen. Den tidligere kommunist Ernst Christiansen, så kun socialisering som en farbar vej i tilfælde, hvorunder centraliseret kontrol med nøglevirksomheder var mulig. På samme måde indskrænkede H. P. Sørensen forslag sig til socialisering af importen, idet denne på grund af råstof-importen havde stor betydning. Endvidere var redskabet der allerede; her hentydede han sandsynligvis til Direktoratet for Vareforsyning.

En del af udvalgsmedlemmerne lagde tilsyneladende op til en radikalisering af partiets linie. Hans Hedtoft talte således om et reformistisk program, hvor »myten, dristigheden« alligevel blev bevaret. Hartvig Frisch ønskede formuleringer, der »kan være til næring for den socialistiske trang«.

Det stod for mange socialdemokrater som en historisk læresætning, at efter en krig ville arbejderklassen, nærmest som en betinget refleks, radikaliseres. Som betaling for de lidte afsavn, ville folket kræve oprejsning. Denne tanke var K. K. Steincke inde på, idet han henviste til 1848 og 1871⁶¹. I den aktuelle situation virkede denne læresætning ekstra foruroligende på socialdemokraterne. De var klar over, at de havde mistet folkelig opbakning på samarbejdspolitikken, og at kommunisterne på den an-

60. Referat af 13/2-1945, ABA. Tjørnehøj s. 28.

61. Steincke hentyder i følge Tjørnehøj (s. 29) formentlig til *kommunard-opstanden* i Paris efter den fransk-tyske krig og da det danske borgerskab efter udbruddet af tre-årskrigen gik til kongen og »fik« en fri forfatning.

J. O. Krag, Fuldmægtig, cand. polit.
Jul. Valentinervej 11. F.

8. Dec. 1944.

Herr fhv. Minister Alsing Andersen,
Formand for Socialdemokratisk Forbund.

Kære Alsing Andersen,

Hermed det lovede Materiale. De anstillede Betragtninger, der slutter med at udkaste en rent foreløbig Skitse til en praktisk Arbejdsplan, er skrevet ud fra det Synspunkt, at de maaske kunde bidrage til at Forhandlingerne hurtigere kunde komme igennem Principdebatten og over paa mere frugtbare Gebeter. Om de saa er egnede til at fremkalde dette Resultat, maa du naturligvis afgøre.

Med venlig Hilsen
din hengivne

J. O. Krag.

Krags følgebrev til det dokument han kaldte Opgavernes Afgrænsning og Planlægning. Brevet illustrerer tydeligt den stilfærdige, men også myndige måde hvorpå, Krag ledte udvalget over på, hvad han kaldte, »mere frugtbare Gebeter«.

den side havde vundet tilslutning på deres deltagelse i modstandsbevægelsen. Ord som »myten« og »socialistisk trang«⁶² lyder unægteligt underlige i munden på mennesker, der kalder sig socialister. Og meget betegnende for dette mødes indlæg sigtede de i højere grad til stilen end til indholdet; agitationen fremfor politikken. Ved at høre disse køligt, pragmatisk anlagte betragtninger, må Alsing Andersen have draget et lettelsens suk ved tanken om, at han gemte sin oprindeligt tiltænkte tale i skrivebordsskuffen. Selv Wilhelm Buhl ville ikke afvise, at det ud fra rent *taktiske* grunde,

62. Henholdsvis Hedtofts og Frisch' ord, jvf referat af mødet d. 13/2-1945, ABA.

kunne blive nødvendigt, at »gå et godt stykke frem i socialistisk retning«⁶³. Krag kan heller ikke i sine erindringer lade være med lakonisk at bemærke, at »Buhl ... ved denne lejlighed holdt sit livs mest radikale tale«⁶⁴.

Det virker naturligt, at den tilstundende afslutning på krigen, som man nu vidste ville ende med allieret sejr, opfattedes som en tid, der lagde op til reformer – til store og optimistiske reformer. Det virker også naturligt, at socialdemokratiet, der blandt andet på grund af bevægelsens størrelse ikke altid har været kendt for hurtighed og manøvredugtighed, som den første reaktion på tidens udfordringer greb til paroler fra hedengangne tider. Men efter at have forkastet disse syntes de ikke at være i stand til at formulere det *konkrete* indhold af en ny politik. Det kan måske udlægges som en slags lammelse efter, at have haft ansvaret for at lappe på '30'ernes depression, og ansvaret for den samarbejdspolitik, der trods sin upopularitet, trods alt formåede at beholde administrationen på danske hænder⁶⁵.

Foruden DsF-næstformanden Einar Jensen var Ib Kolbjørn, forfatteren til en bog om bedriftsråd, den eneste, der ud fra en målsætning om fuld beskæftigelse, forsøgte at foreslå et middel, nemlig planøkonomi⁶⁶. Men også deres forestillinger var vagt formulerede. De er på den ene side udtryk for den benovelse, som også Alsing Andersen gav udtryk for i Roskildeforedraget, over, at de krigsførende lande ved hjælp af statslig indgriben var i stand til at producere i uanede mængder⁶⁷. Samtidig lå det simpelthen i tiden, som vi har set med både Frankrig og England som eksempler, at vejen frem var igennem statsintervention. På den anden side var den socialdemokratiske idé om planøkonomi, eller i det mindste statslig styring af visse dele af økonomien, også udtryk for de relative gode erfaringer, som partiet med regeringsansvaret i en årrække havde haft med institutioner som for eksempel Valutacentralen⁶⁸ og Priskontrolrådet. Disse var dog alle negativt motiverede⁶⁹ i og med, at de var til for at *undgå* ét eller andet; i nævnte tilfælde betalingsbalanceunderskud og inflation. Den positivt motiverede politik var der tilsyneladende vilje til, men ideen

63. Referat af mødet d. 13/2-1945, ABA.

64. Ung mand fra trediveme s. 184.

65. Modsat f.eks. Norge.

66. Referat af mødet d. 13/2-1945. Mod slutningen af mødet så Alsing Andersen sig nødsaget til at give denne formaning, dog uden at han selv frembragte synspunkter.

67. Det er det, Galbraith, med den store trompet fremme kalder »Affirmation by Mars« (»Bekræftelse af Mars« (krigsguden)). Han hævder, at Keynes' teorier om statens indgriben blev verificeret af krigen, og at både Roosevelt og Hitler var keynesianere, hvad enten de vidste det eller ej! Galbraith s. 222, s. 237.

68. Som senere blev døbt Direktoratet for vareforsyning

69. Hansen/Torpe s. 200.

manglede, så derfor greb man til gamle forestillinger om socialiseringer, som man ikke engang var i stand til at gå helhjertet ind for.

En positiv motiveret politik blev dog formuleret. En politik der var offensiv i forhold til problemerne, som man forestillede sig de ville blive, og som blev opfattet som offensiv⁷⁰. Den byggede på det underudvalgsarbejde, der blev sat igang efter mødet d. 13/2, men som Krag bemærker i sine erindringerne havde »generaldebatten...ikke givet megen vejledning«⁷¹ og derfor bar under-udvalgsarbejdet også præg af rådvildhed – på nær de udvalg Krag var sekretær for⁷².

Det sidstdaterede dokument blandt Alsing Andersens efterladte papirer fra socialiseringsudvalget er et stencileret brev fra Krag fra d. 3/7 1945 til socialiseringsudvalgets 7 personers forretningsudvalg. Heri ser man nok en gang hans evne til på stilfærdig, men myndig vis at få sine synspunkter lagt frem. Under-udvalgsarbejdet var nu tilendebragt og Krag så sig foranlediget til at foreslå, at programmet ikke skulle fremlægges som en betænkning om *socialiseringsspørgsmålet*⁷³. »Kunne man finde et andet navn ville megen kritik på forhånd være afvæbnet, og skadelige misforståelser kan undgås. Jeg kunne tænke mig, at man eksempelvis foreslog at kalde betænkningen for socialdemokratiets erhvervs politik«⁷⁴. Krag motiverer forslaget med, at faktisk kun en lille del af de »foranstaltninger udvalget kræver gennemført, kan betegnes som socialisering i dette ords snævre traditionelle betydning«⁷⁵. Den borgerlige del af befolkningen vil ikke kunne hænge sin kritik op på ordet socialisering, og den venstreorienterede del vil på den anden side blive positivt overrasket over »en erhvervs politisk betænkning med påviselig socialistisk tendens«⁷⁶, ræsonnerer Krag. Også her blev Krags anvisninger fulgt. I det endelige resultat af udvalgets arbejde, *Fremtidens Danmark* er ordet »socialiseringsudvalg« ikke nævnt og skriftet bærer blot undertitlen »Socialdemokratiets politik«⁷⁷.

70. Som tidligere nævnt ikke mindst af den borgerlige presse.

71. Ung mand fra trediverne s. 185.

72. Det er desværre ikke muligt indenfor disse rammer, at uddybe og underbygge denne pointe, men det er ganske typisk, at betænkningerne fra de udvalg, Krag var sekretær for, står ubeskåret og ordret i *Fremtidens Danmark*, mens adskillige af de øvrige udvalgsbetænkninger er totalt omredigeret, så ikke engang hovedlinierne er genkendelige.

73. Brev fra Krag til forretningsudvalget d. 3/7-1945.

74. *ibid.*

75. *ibid.*

76. *ibid.*

77. Der findes flere udgaver af programmet. De forskellige udgaver bærer enten undertitlen »Socialdemokratiets politik« eller »Socialdemokratiets økonomiske politik«. I det

Fremtidens Danmark

I det følgende vil det blive undersøgt i, hvor høj grad programmet var præget af kommissoriet, udvalgets diskussioner, samtidige politiske forhold eller Krags erklærede ønske om at bringe en slags *keynesianisme* ind i billedet.

Programmet omhandler for størstedelens vedkommende økonomiske sammenhænge. Dette bør i sig selv ikke tages som en selvfølge, idet - hvad man måske engang imellem bør huske på - politik kan bedrives ud fra andre udgangspunkter end netop det økonomiske. Det har Krag måske haft i tankerne, da programmet starter med lidt af en fanfare til befrielsen:

*Et mareridt er endt.
Danmark er frit.
Snart vil freden holde sit indtog verden over*⁷⁸.

Der fortsættes med en konstatering af, at Danmark er bedre stillet end de fleste andre lande, idet så godt som intet er blevet ødelagt i landet. Men andre farer truer, for ganske vist kan krige vælte og indsætte tyranner, »men krigen i sig selv løser ingen problemer«⁷⁹. Verden er »blevet en nazistisk trussel kvit, men tilbage står et økonomisk system, der ikke formåede at løse førkrigstidens problemer«⁸⁰. Det var det kapitalistiske system, der førte til de politiske rystelser der skabte nazismen, så derfor må det ændres.

Sådan indledes programmet, med et frontalt angreb mod kapitalismen - eller mod det Socialdemokratiet kalder kapitalismen - og det følges op med en præcisering af, hvordan systemets fejl viser sig:

Ulighederne i indkomst- og formuefordeling kritiseres sammen med de skel, der skabes af kulturel- og uddannelsesmæssig art. Men værst af syste-

følgende vil der blive henvist til udgaven i gråt omslag på 48 sider. Om end Krag ikke i selve programfolderen er krediteret forfatterskabet, har han selv i sine erindringsbøger »Ung mand fra trediverne« (s. 194) og »Travl tid, god tid« (1974) (s. 19) tillagt sig hovedansvaret. Endvidere tilskrives han også forfatterskabet af bl.a.: Engberg s. 40, Hansen/Tørpe s. 209 og Tjørnehøj s. 29.

78. *Fremtidens Danmark* s. 7.

79. *ibid.* s. 7. *Ikke min kursiv.* Niels Ole Finnemann bemærker i sin »I Broderskabets Aand« (Kbh. 1985) (s. 267), at dette er en kommentar til modstandsbevægelsens »krig« og at socialdemokraterne her får luftet lidt af ærgelsen over modstandsbevægelsens selvretfærdighed.

80. *Fremtidens Danmark* s. 7.

mets fejl er dog kriserne. Med uregelmæssige mellemrum optræder de med nedgang i produktion og samhandel til følge. Fabrikker lukker, mîner går i stå og jord ligger udyrket hen. Priserne falder grundet afsætningsvanskeligheder, med endnu lavere produktion og beskæftigelsesgrad til følge. De tekniske landvindinger har ikke gjort dette bedre, idet »produktionsevnen steg hastigere end afsætningsevnen«⁸¹. Indkomst-uligheden medførte netop at befolkningen ikke kunne sikre produktionens afsætning, som et resultat heraf »må befolkningens forbrug sættes i vejret«⁸². Hvis ikke samfundet griber ind, vil virksomhederne forsøge at tilpasse produktionen til et lavere forbrug ved at lave aftaler om produktionsbegrænsning og priser, – de vil monopolisere driften.

Hvad man præsenteres for her, er i mere eller mindre grad en slags *keynesianisme*. Det er da også muligt, at få øje på et par af Keynes' nøglebegreber i argumentet. Det omtalte fald i produktion og beskæftigelsesgrad er naturligvis en simplificering af Keynes' teori om *balancepunktet med arbejdsløshed*. Virksomhedernes beskyttelsesforholdsregler forklares med den manglende efterspørgsel – altså ringe *forventninger* til profit – og omtalen af indkomstuligheden kan oversættes til teorien om *forbrugstilbøjeligheden*. Der findes ikke en direkte formuleret opfordring til progressiv beskatning – den ellers naturlige keynesianske følge af ovenstående ræsonnement. Det skyldes nok en erkendelse af, at der aldrig har været mange stemmer at hente på programmer, der opfordrer til en hårdere beskatning af større befolkningsgrupper. Derimod er der opfordringer til, at arbejdernes realløn forbedres⁸³, og der har Krag formentlig haft skattepolitikken i tankerne.

Efter karakteristikken af krisen sættes de tre hovedproblemer op: 1) Danmark er blevet fattigere under krigen, 2) nye verdenskriser truer⁸⁴ og 3) produktiviteten i dansk økonomi sækker bagud. Punkt 1 begrundes med den tyske »udplyndring« af landet⁸⁵ og de tømte råstoflagre og punkt 2 bunder i den generelle forventning til, at forløbet umiddelbart efter 1. Verdenskrig, hvor hele Europa var ramt af krise, vil gentage sig. Punkt 3

81. *ibid.* s. 8.

82. *ibid.*

83. *ibid.* s. 13.

84. *ibid.* s. 10. Ideen om, at krigen ville blive efterfulgt af en ny verdenskrise, var udbredt den byggede delvis på erfaringer fra 1. Verdenskrig – og findes f.eks. også hos Beveridge, se ovenfor.

85. »Den tyske udplyndring« behandles også af Krag i *Danmark -besat og befriet* bd. II (s. 589) og af Henning Poulsen i *Den Jyske Historiker* nr. 31-32 (Århus 1985) (S. 121-132). Konklusionerne er dog meget forskellige, idet Poulsen mener, at Danmark faktisk profiterede på tyskernes besættelse.

begrundes med den udvikling, der har fundet sted i de krigsførende lande⁸⁶.

På baggrund af problemernes præcisering opsættes målene: 1) fuld beskæftigelse, 2) social tryghed (ordentlige boliger, sundhed, uddannelse osv.) og 3) effektivitet og demokrati i erhvervslivet, hvormed der menes, at alle kræfter skal sættes ind på at forhøje produktionen. Produktionen skal fremmes ved hjælp af »plan og orden«⁸⁷ i det økonomiske liv, og de ansattes medindflydelse skal bruges som en positiv faktor med ideer og viden.

Til at nå det første mål, fuld beskæftigelse, foreslås en *moderne konjunkturpolitik*⁸⁸, og det pointeres, at finanspolitikken ikke kun har sin berettigelse som fordelingsredskab, som skitseret ovenfor, men at den også kan udligne konjunkturerne; – at den kan gøres til et redskab i krisebekæmpelsen. Det er igen kendte keynesianske toner, og denne gang uddybes de. For eksempel er følgende citat en anskueliggørelse af Keynes' begreb den *effektive efterspørgsel*: »Skal en nedgang i efterspørgslen efter arbejdskraft undgås, må både forbrug og investeringer holdes oppe«⁸⁹. Dette keynesianske islæt opfølges med formaningen om, at det offentlige ikke skal se det som sin fornemmeste opgave at holde balance på budgetterne, idet en underbalancering⁹⁰ vil medføre forøget indtægt og dermed i sidste ende et forøget skattegrundlag. Dette kan måske ikke direkte kaldes en forklaring på *multiplikatoren*, men det fornemmes klart, hvorfra inspirationen kommer.

Boligbyggeriet får også en keynesiansk drejning ved, at der sine steder argumenteres ud fra et ønske om fuld beskæftigelse, fremfor et ønske om flere boliger⁹¹. Boligpolitikken får på den måde karakter af *et offentligt arbejde* i keynesiansk forstand.

Det kan altså konstateres, at programmet tilegner sig den keynesianske idé om finanspolitikken som det ultimative økonomiske værktøj. Der findes i programmet ingen tvivl om, at en offentlig skabt udvidelse af den *effektive efterspørgsel* igennem *multiplikatoren* vil resultere i forøget velstand. Men de politiske/økonomiske inspirationskilder rækker videre end

86. Her hentydes sandsynligvis både til de tekniske fremskridt og de organisatoriske landvindinger, der blev gjort med statslig styring af økonomien.

87. Fremtidens Danmark s. 12.

88. *ibid.*

89. *ibid.*

90. *ibid.* s. 13.

91. *ibid.* s. 36.

til Keynes. Som Krag nævnte, ønskede han også Beveridges ideer inddraget, og det er da også i høj grad lykket for ham.

Kravet om øget social tryghed er naturligvis en gammel socialdemokratisk tanke, men kan i Beveridges formuleringer ikke kaldes »socialistisk agitation«, hvad sådanne krav ellers ofte blev affejet med. Beveridges ideer om et veludbygget socialt sikkerhedsnet var ikke blot moralsk begrundet, men også begrundet i at samfundet ganske enkelt ville blive mere harmonisk og dermed mere produktiv⁹². På samme måde pointeres det i *Fremtidens Danmark* – næsten som en politisk trussel – at kan demokratiet ikke løse de sociale problemer, vil man risikere en situation, hvor »hårdt ramte medborgere føler fristelse til at prøve andre veje«⁹³! Social sikkerhed er i dette ræsonnement ikke længere blot lig med retfærdighed, men også lig med sund fornuft.

Økonomisk demokrati og effektivitet

Et af de væsentligste elementer i *Fremtidens Danmark* er dets slagord om økonomisk *demokrati og effektivitet*. Det præsenteres med nogle bemærkninger om at demokratiets vigtigste udviklingsmuligheder ligger på det økonomiske område, og at arbejdere og forbrugere bør have større indflydelse på det økonomiske liv⁹⁴.

Tanken med det økonomiske demokrati er, at »i det arbejde, der skal gøres for at øge produktionen og højne nationens levestandard, må alle samfundskræfter medvirke«⁹⁵. Programmet indskærper derfor, at erhvervssammenslutningerne ikke kun må virke for egne interesser, men skal samarbejde for at opnå fælles mål⁹⁶. Disse fælles bestræbelser for »at demokratisere, vejlede, samordne og stimulere erhvervslivet«⁹⁷ skal samles i tre *niveau'er*: 1) et *bedriftsråd* for alle virksomheder over en vis størrelse, 2) *sektionsråd* for de enkelte brancher og 3) et *samfundsøkonomisk råd* for hele landets økonomi⁹⁸. *Det samfundsøkonomiske råd* defineres som den institution, der skal *samordne* hele nationens økonomi. Det skal være sammensat af folk fra henholdsvis arbejdsgiverorganisationerne, fagbevægelsen og forbrugerne, og det skal være ledet af en regerings-politiker. I tilknytning til rådet skal der være et konjunkturinstitut, som skal

92. Beveridge s. 11. »Elendighed skaber had«, skriver Beveridge.

93. *Fremtidens Danmark* s. 9.

94. *ibid.* s. 14.

95. *ibid.*

96. Argumentation er magen til Beveridges, se ovenfor.

97. *Fremtidens Danmark* s. 15.

98. *ibid.* s. 14-17.

foretage beregninger og prognoser angående de økonomiske fremtidsudsigter. *Sektionsrådene* skal være sammensat af repræsentanter fra staten, forbrugerne, og de pågældende branchers arbejdsgivere og fagforbund, og dets arbejdsopgaver skal være at fastsætte produktionens størrelse, afsætning og priser og at opstille retningslinier for branchens videre udvikling og investeringer. *Bedriftsrådene* skal bestå af virksomhedernes ansatte og skal virke som:

produktionskomiteer, gennem hvilke arbejdere og funktionærer kan fremsætte forslag og ideer af teknisk og organisatorisk art, som kan øge produktionens effektivitet og medvirke til stadig forbedring af nationens økonomi⁹⁹.

Derudover skal bedriftsrådene også varetage medlemmernes økonomiske, sociale og kulturelle interesser.

Det er så den erklærede hensigt, at disse tre råd skal indgå i et hierarkisk system – hvor kommunikationen løber begge veje – til varetagelsen af det *offentligt styrede* produktionsliv. Et produktionsliv, der ikke skal have profit som målsætning, men den brede befolknings behovstilfredsstillelse¹⁰⁰.

Det er vigtigt at holde sig for øje, at rådene, som deres arbejdsopgaver defineres i programmet, *ikke* har nogen direkte økonomisk indflydelse. Det drejer sig kun om ret til indsigt og ret til at give gode råd, så der er således *ikke* tale om nogen omfordeling af ejendomsretten til produktionsmidlerne. Det er i denne sammenhæng også betegnende, at bedriftsrådene, hvor de i 1919 og i forbindelse med udvalgsarbejdet var forbundet med *socialiseringstanken*, nu sættes i en hel anden sammenhæng. Tanken er nu, at regeringen – socialdemokratiet, selvfølgelig – med disse råd får nogle institutioner, hvorigennem det anses for muligt at styre og koordinere den centralt bestemte økonomiske politik, hvad enten man nu kalder den keynesianisme eller planøkonomi.

Samtidigt var det en generel socialdemokratisk opfattelse, at det danske erhvervsliv var for utidssvarende – at det simpelthen skrantede. Både fordi der ikke var blevet stillet de samme effektivitetskrav til det, som tilfældet var i de krigsførende landes produktioner, og fordi den tyske besættelsesmagt havde forkælet det ved at sikre råstofleverancer og afsætning. Men også fordi visse statslige styringsmekanismer utilsigtet havde haft den

99. *ibid.* s.15.

100. *ibid.* s. 17.

konsekvens, at den fri konkurrences udfoldelse blev hindret. Som eksempel på dette nævnes valutacentralens såkaldte *konservative princip* – efter hvilket producenterne importtilladelser blev udmålt efter den del, de aftog i 1939¹⁰¹.

Det er således tanken at, rådene skal tage del i effektiviseringen af dette, efter socialdemokratiets mening, skrantende erhvervsliv. For bedriftsrådernes vedkommende skal produktionen effektiviseres ved at inddrage arbejdernes viden om selve arbejdsprocessen. Ved at inddrage forbrugernes ønsker igennem sektionsrådene er det hensigten at sikre, at der produceres efter befolkningens behov. Og til sidst skal det statslige overblik og styring – det samfundsøkonomiske råd – gennem finanspolitikken bestemme den *effektive efterspørgsel*, og dermed beskæftigelsen og produktionsens størrelse.

Perspektiverne

Økonomisk demokrati og effektivitet, som det defineres i programmet, og den Keynes-inspirerede finanspolitik er de centrale elementer i *Fremtidens Danmark*. Det er elementer, der, som vi har set, forbindes med hinanden og hvis tiltænkte funktion er at styre hele det økonomiske liv. Det vidner i høj grad om den store tiltro, der fandtes i Socialdemokratiet, til muligheden af at styre de førhen så egenrådige markeds kræfter. Selvom der sine steder i programmet er tale om forslag til socialiseringer – i betydningen ekspropriation af privatejendom – af visse brancher som for eksempel forsikringsvæsen, lokal trafik og elproduktion, er der dog fortsat forventning til, at markeds kræfterne skal være dynamikken, og at industrien skal være privatejet. Men det væsentligste, der skal socialiseres – i betydningen at sætte under offentlig indflydelse – er dog, som Krag i en anden sammenhæng i 1946 formulerer det: efterspørgslen¹⁰². *Fremtidens Danmark* er snarere, som Finnemann siger, et angreb mod liberalismen, som ideologi, end et angreb mod kapitalismen, som økonomisk system¹⁰³.

101. *ibid.* s. 21. Krag behandler det samme emne i *Danmark -besat og befriet* (s. 67ff). Det understreges selvfølgelig i programmet, at de uheldige konsekvenser ikke skyldtes, at der var tale om en statsstyring. Årsagen er ifølge *Fremtidens Danmark*, at det var grebet forkert an og derfor på visse områder fik uheldige konsekvenser.

102. Krag fremfører synspunktet i »Vejen til demokrati og socialisme« (1946), en bog udgivet af AOF. Man bemærker, at Beveridge også brugte udtrykket at socialisere efterspørgslen.

103. Finnemann s. 267.

Det centrale budskab i *Fremtidens Danmark* – økonomisk demokrati og effektivitet kædet sammen med den aktive finanspolitik – er på mange måder et brud med tidligere socialdemokratisk politik og tankegang. Der argumenteres ikke længere ud fra snævre klasseinteresser, idet det fordelingsmæssige sidestilles med forventningen om *vækst*. Grundtonen af, at *vi er alle i samme båd* er altså ikke bare tom agitation. Arbejderbevægelsen mente, det nu lå inden for dens muligheder, at give arbejderne »mere kage« uden hverken at »give dem bageriet« eller i særlig høj grad at »skære kagen anderledes«. Man mente med andre ord, at fuld beskæftigelse, skabt af en keynesiansk finanspolitik, var i alle samfundsklassers interesse. For hvis denne finanspolitik kombineredes med, hvad man vel nok må have lov at kalde, et massivt net af råd, med det formål at effektivisere produktionen, ville *væksten* blive den naturlige følge. Det er så værd at bemærke, at det altsammen begrundes ud fra denne vækst og ikke ud fra et ønske om *politiske* eller *sociale* forskydninger¹⁰⁴. Det er i det hele taget lidt af et sprogligt kunstgreb at forbinde demokrati med effektivitet: demokratiet bliver, så at sige, væksten og effektivitetens *gidsel*. – Finnemann formulerer det således:

Det økonomiske demokrati bliver ikke set som en modydelse til eller forsvarsmulighed for arbejderne... (det ses i stedet)... som et middel, der selv tjener produktionseffektiviteten og har dette hensyn som sit overordnede formål¹⁰⁵.

Fremtidens Danmark markerer et andet brud med traditionel socialdemokratisk tænkning. Hvor arbejderbevægelsens politik før var udtryk for arbejdernes erfaringer, bygger den i 1945 på en (borgerlig) økonomisk videnskab¹⁰⁶. Socialiseringstanken – det indtil 1945 eneste *positivt* motiverede forslag – byggede på ideen om bedriftsråd. En institution som skulle skabes på de *enkelte* arbejdspladser. Med keynesiansk finanspolitik mente man at have fået et *videnskabeligt* argumentationsgrundlag for statslig indgriben i økonomien; både ved at påvirke *forbrugstilbøjeligheden* ved en skattemæssig omfordeling og ved at underbudgettere statsfinanserne. Dette skift i argumentations- og erfaringsgrundlag flytter også definitivt »slagmarken« for arbejderbevægelsen. Hvor den før fortrinsvis var arbejdspladsen, bliver den nu fortrinsvis Christiansborg. Og hvor det før var

104. *ibid.* s. 273.

105. *ibid.* s. 275.

106. Finnemann berører dette perifert i en bisætning s 267.

arbejderklassens interesser, der skulle fremmes, opfordrer de nu alle klasser til samarbejde i *vækstens* – den fælles interesses – navn.

Derfor blev det heller ikke en arbejder, der havde gået til AOF-kurser hver dag efter fyraften, der skrev *Fremtidens Danmark*, men en cand. polit. Uden at ville fratage Jens Otto Krag *politiske holdninger* – dem havde han bestemt, hvad især *Ung mand fra trediverne* til fulde beviser – er han, og hans rolle i forbindelse med *Fremtidens Danmark*, alligevel et billede på den udvikling, socialdemokratiet i de sidste cirka 50 år har gennemløbet. Fra at have beskæftiget sig med *politik*, kom det i højere grad til at handle om *teknik*. Og fra at være et parti ledet af arbejdere – Stauning, Hedtoft, H. C. Hansen – blev det et parti præget af teknokrater. At Anker Jørgensen blev afløst af Svend Auken, kan så ses som punktummet for den udvikling.

Som sagt led Socialdemokratiet nederlag ved det første frie valg efter besættelsen, og det måtte derfor træde i opposition. *Fremtidens Danmark* fik således ikke umiddelbar betydning for den førte politik, og det blev i højere grad andre faktorer, der blev udslagsgivende for den økonomiske genopbygning efter krigen. Medvirkende til genopbygningen var snarere Marshall-hjælpen, den teknologiske udvikling og den voksende internationale samhandel. Men programmets status som en milepæl i partiets – og til dels landets historie er tydelig, idet ideen om den store statslige indflydelse på det økonomiske liv var fostret. Samtidig var appellen til *klasseinteresser* vejet til fordel for appellen til *væksten* og den *fælles interesse*. Endelig er historien om *Fremtidens Danmark* og dets tilblivelse unægtelig også historien om en talentfuld ung mand, der senere skulle få stor indflydelse på både partiet og landets skæbne.